

NİYÂZÎ-İ MISRÎ'NİN TASAVVUF ve EHL-İ BEYT ANLAYIŞI*

Eşref DOĞAN**, Hasan ÇELİK***

Öz

Türk tasavvuf şiirinin Yunus Emre'den sonra en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Niyâzi-i Mısrî, 1618'de Malatya'nın Soğanlı Köyü'nde doğmuş ve 1694 yılında Limni Adası'nda Hakk'a yürümüştür. Niyâzi-i Mısrî Hazretlerinin Malatya'da başlamış olan eğitim hayatı, Irak ve Mısır dâhil olmak üzere geniş bir coğrafyayı kapsamıştır. Hakeza tasavvufi hayatı da Halvetilikten Kadiriliğe kadar birden çok tasavvufi zümrelere intisap etmesiyle şekillenmiştir. Tasavvuf eğitiminin bir bölümünü Mısır'da almış olması nedeniyle "Mısrî" mahlasıyla anılmıştır. Tasavvufi görüşleriyle yaşadığı çağı aşabilmiş bir mutasavvıf olan Mısrî Hazretleri, Osmanlı Devleti'nin idarecilerinin de dikkatlerini kendi üstünde toplayabilmiştir. Ancak bunun pekte olumlu neticeler doğurmadığını, Niyâzi-i Mısrî Hazretlerinin sürgünlerde geçen yıllarından anlayabiliyoruz. O, övgüyle bahsettiği ve uğruna sürgünler gördüğü Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve O'nun kutlu Ehl-i Beyt'ine "aşk" ve "sıdk" ile bağlanmayı terk etmemiştir. İşte bu çalışma, *İrfân Sofraları*'nın da sahibi Hz. Pir Niyâzi-i Mısrî'nin gönül dünyasından Ehl-i Beyt'e duyduğu "muhabbet"ten damlaları ve tasavvuf sofrasından lokmaları bilimsel zemine taşımaya amaç edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Niyâzi-i Mısrî, Ehl-i Beyt, Tasavvuf, İslam

NİYÂZÎ-İ MISRÎ'S TASAVVUF (ISLAMIC MYSTICISM) AND AHL-AL BEYT UNDERSTANDING

Abstract

Niyazi-i Mısrî, who is considered as the greatest representatives of Islamic mysticism after Yunus Emre, was born in Soğanlı village of Malatya in 1618 and passed away in Limni Island in 1694. Niyazi-i Mısrî's educational life, which began in Malatya, spreaded over a wide geography, containing Iraq and Egypt. His mystic life was formed by initiating (joining) several mystical groups from Kadiri to Halveti dervish orders. Niyazi-i Mısrî, who managed to pass over the century with his mystical points of view, was able to interest governors of Ottoman empires, too. But we can understand from his exile years that the interest he had caught didn't cause positive results at all. He never lost his faithfulness with love (Aşk) and Faith

* Bu metin, 15-17 Ekim 2010 tarihleri arasında TÜRKAD ve Malatya Belediyesi tarafından İnönü Üniversitesi'nin katkılarıyla Malatya'da gerçekleştirilmiş olan 'Kulun Niyâzi Mısrî Niyâzi' başlıklı "Uluslararası Mısrî Niyâzi Sempozyumu"nda sunduğumuz tebliğin geliştirilerek makale hâline getirilmiş şeklidir.

** Alevi Dedeşi, (Ağuçen Ocağı / Mir Seyyid Evladı), CEM Vakfı Malatya Şubesi Başkanı, Malatya/Türkiye, esrefdogan@hotmail.com

*** Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum/Türkiye, hasancelikkafkas@gmail.com

DOI: 10.12973/hbvd.76.177

(Sıdk) to Prophet Mohammad, he mentioned him with praise and exiled for the sake of him, and his family members (Ahl-el Bayt). This study aims at presenting the fondness (Muhabet-Deep Love) drops from the love that Hz. Pir Niyazi-i Mısri felt for Ahl-al bayt and from the Sofra (low round dining table) of İslamic Mysticism.

Keywords: Niyâzi-i Mısri, Ahl al-Bayt, Sufism, Islam

Giriş

Niyâzi-i Mısri'nin hayatını incelemeden önce yaşamış olduğu 17.yy'daki Osmanlı toplumuna, özellikle de dönemin fikir ve düşünce açısından bazı hususlarına değinmekte fayda görüyoruz. Bu dönemin dini tebaasını da etkilemiş olan "Kâdizâdeliler Zümresi'nin ürettiği fikirler bir çok konuda tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. V. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vâizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö.1045/1635) almıştır. Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsi arasında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır (Çavuşoğlu, 2001: 100). Mısri'den on sene önce İstanbul'da doğan Katip Çelebi'nin *Mizanül Hak* eserinde o yıllarda dini cemaatler arasında aktüel konuları, bu konular etrafındaki seviyeli-seviyesiz tartışma ve münakaşaları anlatmaktadır. Tartışılan konular arasında: "Tütün ve kahve içmek helal midir, haram mıdır meselesinden; 'Hz. Peygamberin babası Abdullah mümin olarak mı vefat etmiştir?' sorusuna; Muaviye'nin oğlu Yezid'e lanet okunur mu okunmaz mı?" tartışmasına kadar her şey vardı (Kara, 1994: 5).

Kadızâde Mehmed Efendi ile Abdülmecid Sivâsi arasında cereyan eden tartışmaların konuları Kadızâdeliler hareketinin odak noktasını teşkil eder. Bu konular üç kategoride toplanabilir. 1.Tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meseleler. Sûfilerin semâ ve devranının câiz olup olmadığı, zikir ve mûsiki konuları. 2. Dinî inanışlar ve ibadetlerle ilgili meseleler. Akli ilimleri (matematik, felsefe gibi) okumanın câiz olup olmadığı; Hızır'ın hayatta bulunup bulunmadığı; ezan, mevlid ve Kur'an-ı Kerim'in makamla okunmasının câiz olup olmadığı; Hz. Muhammed ve sahâbeye isimleri geçtiği zaman "sallallâhu aleyhi ve sellem" (tasliye) ve "radiyallahu anh" (tarziye) demenin meşrû olup olmadığı; Resûl-i Ekrem'in anne ve babasının imanla vefat edip etmediği; Firavun'un imanla ölüp ölmediği; Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kâfir sayılıp sayılmayacağı; Hz. Hüseyin'in şehâdetine sebep olan Yezid'e lânet edilip edilemeyeceği; Hz. Peygamber zamanından sonra ortaya çıkan bid'atları terketmenin şart olup olmadığı; kabir ziyaretinin câiz olup olmadığı; Regaib, Berat ve Kadir gibi mübarek gecelerde cemaatle nâfile namaz kılınıp kılınamayacağı ve emir bi'l-mâ'rûf nehiy ani'l-münker konusu. 3. İçtimai ve siyasî hayatla ilgili meseleler. Tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanılmasının haram olup olmadı-

ği; rüşvet almanın mahiyeti ve hükmü, namazlardan sonra musâfahanın, inhinânın (el etek öpme, selâm verirken eğilme) câiz olup olmadığı hatta kaşık kullanmak ve don giymeye varıncaya kadar uzun uzadıya tartışmalar yapılmıştır (Kara, 1994: 6; Erdoğan, 1998: 40; Çavuşoğlu, 2001: 100).

Mehmed Efendi semâ ve devran, akli ilimlerin tahsili, ezan, mevlid ve Kur'an'ın makamla okunması, tasliye ve tarziye, türbe ve kabir ziyareti, cemaatle nâfile namaz kılınması, tütün ve kahve içilmesi, musâfaha ve inhinâ konusunda olumsuz bir tavır almış, bunların tamamını bid'at ve haram saymıştır. Ayrıca Hızır'ın hayatta olmadığını, Resûl-i Ekrem'in ebeveyninin ve İbnü'l-Arabî'nin kâfir olduğunu, Firavun'un imanının geçersizliğini, devlet katında yapılan bazı işler karşılığında alınan paranın rüşvet değil ücret olduğunu ileri sürmüştür. Abdülmecid Sivâsi ise söz konusu meselelerde genel olarak aksi yönde görüş belirtmiştir (Kara, 1994: 6; Erdoğan, 1998: 39-40; Çavuşoğlu, 2001: 100-101).

IV. Mehmed devrinde Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle hünkâr şeyhliğine kadar yükselen Vanî Mehmed Efendi'nin tarikatlar aleyhindeki faaliyetleri neticesinde Mevlevîler'in "yasağ-ı bed" diye tarih düşürdükleri 1077 (1666) yılında semâ yasaklanmıştır. Bu dönemde Anadolu'da bazı Mevlevîhâneler kapanmış, Konya'daki dâhil olmak üzere birçoğu da kapanma tehlikesi geçirmiştir. Semâ yasağı 1095'te (1684) kaldırılmış ve bu olaya da "nağme" kelimesiyle tarih düşürülmüştür (Tanrıkorur, 2004: 470). Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra onun taraftarları olan bir kısım kürsü vâizleri de şer'an haram olduğu kesin delillerle sabit olmayan bazı şeylerin haramlığını iddiaya devam ettiler ve bunları yapanları küfürle suçladılar; cemaatle nâfile namaz kılanlara, makamla salavat getirip na't-ı şerif okuyanlara, tasavvuf ehlinin semâ ve devranına şiddetle karşı çıktılar. Saraydaki baltacılar, bostancılar ve kapıcılardan bazılarını da etkileri altına alıp onlar vasıtasıyla kızlar ağası ile vâlide sultana kadar ulaştılar ve siyâsî güç sahibi oldular. Hareketin bu ikinci safhası, Sultan İbrâhim'in hükümdarlığının son yılları ile henüz yedi yaşında tahta çıkan IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarına rastlar. Tarihçi Naimâ'ya göre Kadızâdeliler sadece Halvetiler, Mevlevîler ve diğer tarikatlara mensup olan dervişleri değil onların tekkelerine giden halkı da küfürle suçluyorlardı. Mehmed Efendi'nin takipçileriyle mutasavvıf Niyâzî-i Mısırî'nin taraftarları arasında 1103'te (1692) Bursa Ulu-camii'nde Kadir gecesi cemaatle namaz kılınırken meydana gelen bir hadise, Kadızâdeliler hareketinin tesirlerinin Vanî Mehmed Efendi'nin vefatından (1096/1685) sonra da sürdüğünü gösterir (Çavuşoğlu, 2000: 101-102).

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı ile başlayıp sonraları sertleşen Şii-Sünni ihtilaflarına ilave olarak müderris mutasavvıf tartışmalarının da toplumu gerdiğini unutmamak lazımdır. Esasen Osmanlı'da Yavuz Sultan Selim - Şah İsmail çekişmesine kadar Anadolu'da var olmayan Alevi-Sünni (Şii-Sünni) çekişmesinin Müftü

Hamza Sarı Görez ve Şeyhülislam İbni Kemal'in fetvalarıyla başlayıp Şeyhülislam Ebu Suud'un fetvaları ile devam eden Alevi-Kızılbaş Türkmen katliamının da Osmanlı'nın düşünce, sosyal ve inanç yapısında ciddi değişikliklere de yol açtığını belirtmek gerekir (bkz. Uzunçarşılı, 1988; Öz, 1995; Altınok, 2001; Çetinkaya, 2004; Canpolat, 2012; Canatan, 2012; Doğan ve Çelik, 2014).

1. Niyâzi-i Mısri'nin Hayatı (1618-1694) ve Tasavvuf Arayışı

Sen bu evin kapusun henüz bulup açmadan,

İçindeki kenz-i bî-pâyânı arzularsın,

Taşra üfürmek ile yalınlanır mı ocak,

Yönün Hakk'a dönmeden ihsanı arzularsın.

Âşık ve sâdik olmak demek, Allah'tan gayrısına bağlanmamak, sadece Allah'ı görmek, bulmak ve Hak'la bir olmak demektir. Hak'la bir olmak vuslat, yani Allah'a kavuşmaktır. Vuslat için kat edilmesi gereken uzunca bir yol, yani seyrü sülûk, çekilmesi gereken çile, aşılması gereken menzil, mertebe, hal, makam ve engeller bulunmaktadır. Kesretten vahdete, farktan ceme, cehaletten marifete, kahırdan lütfâ, celâlden cemâle ulaşmak isteyen âşık ateşten gömlek giymeye, demirden leblebi çiğnemeye razı olmuş demektir. Horasan'dan gelen pir ve müşidlerin himmet ve nefesleriyle mayaladıkları Anadolu toprakları nice âşık ve sâdiklara mekân olmuştur. Dünya ve ukbâdan geçerek Hak'la vuslata eren Niyâzi-i Mısri, Anadolu himmet deryasında yetişen bir hakikat eridir (Eğri, 2014: 223).

Dünyâyı nider âşık, ukbâyı nider sâdik

Mısri ola gör ayık, sen vuslata erince

Niyâzi-i Mısri, 12 Rebi'ül-Evvel 1027'de (9 Mart (?) 8 Şubat 1618) Malatya'nın Aspozi kasabasında (Soğanlı Köyünde) doğdu.¹ Asıl adı Mehmed (Muhammed)'dir. Şiirlerinde, ilim tahsili için bir süre Mısır'da kaldığından "Mısri" mahlasıyla "Niyâzi" mahlasını kullanmış, bu ikisinin birleşiminden meydana gelen Niyâzi-i Mısri, Mısri Niyâzi ve Şeyh Mısri diye tanınmıştır (Aşkar, 2007: 166; Selman ve Sümbül, 2011: 5; Meral, 2012: 3; Ateş, 2014: 9; Tatçı, 2015: 1). Niyâzi-i Mısri, Mısri Niyâzi-i, Şeyh Mısri ve Muhammed ü'l-Mısri olarak da bilinen, karizmatik 17. yüzyıl mistik Sufî şairi ve Halvetiye derviş tarikatının Niyâziye ya da Mısriye kolunun hami azizi Niyâzi-i Mısri kadar ünlü bir kişi yoktur. İsimlerinin her biçimi şiirlerini imzalarken kullandığı mahlasların bir varyasyonu ve/veya kombinasyonudur. Niyâzi-i Mısri'nin asıl adı Mehmed'dir. Mısır'da okuduktan sonra Niyâzi (Yalvaran) ile dönüşümlü kullanacağı Mısri (Mısırlı) mahlaslarını almıştır (Lowry, 2011: 65).

Niyâzî gençlik yıllarındaki tahsili sırasında sûfilere muhalif olduğunu, meclislerine gitmediğini, ancak zamanla bu görüşünün değiştiğini ve bir Halvetî şeyhine intisap ettiğini, Nakşibendî dervişi olan babası Soğancızâde Ali Çelebi'nin bundan memnun olmayıp kendi şeyhine götürmek istediğini, fakat bu şeyhi kâmil bulmadığı için babasının teklifini reddettiğini söyler (Ateş, 2014: 38). Şeyhinin Malatya'dan ayrılmasının ardından zâhir ilimleri alanındaki öğrenimini sürdürmek üzere Diyarbakir'e giden (1048/1638), bir yıl orada kaldıktan sonra Mardin'e geçen Niyâzî bu iki şehirdeki âlimlerden mantık ve kelâm okudu. 1050'de (1640) Kahire'ye gidip Ezher Medreselerinde ilim tahsiline başladı. Bu sırada oturmakta olduğu Şeyhûniye Külliyesi'ndeki Kadirî Tekkesi'nin şeyhine intisap etti. Adını vermediği bu şeyhin, ilim ve tasavvuf yolunda büyük bir gayretle çalışırken bir gün kendisine zâhir ilmi talebinden tamamen vazgeçmedikçe tarikat ilminin kendisine açılmayacağını söylemesinden etkilenen Niyâzî (Ateş, 2014: 39) ikisi arasında tercih konusunda kararsız kaldı. Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri rüyasında zuhur ederek zâhir ilmini öğrenip onunla amel etmesini, tarikat ilmini ise bir mürşide ulaşılarak elde edebileceğini, ancak kendisini irşad edecek kişinin bu şehirde olmadığını söylemesi üzerine üç yıldır ikamet etmekte olduğu Kahire'den şeyhinin izniyle ayrıldı (1053/1643). Mısır, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaşıp 1056'da (1646) İstanbul'a gitti. Küçükayasofya civarında Sokullu Mehmed Paşa Camii Medresesi'nin bir hücrelerinde halvete girdi, daha sonra bir süre Kasımpaşa'da Uşşâki Âsitanesi'nde misafir kaldı. Aynı yıl İstanbul'dan ayrılıp Anadolu şehirlerini dolaşmaya başladı. Uşak'ta Ümmî Sinan'ın halifelerinden Şeyh Mehmed Efendi'nin zâviyesinde iken Elmalı'dan Uşak'a gelen Ümmî Sinan'a intisap etti (1057/1647) ve onunla birlikte dergâhının bulunduğu Elmalı'ya gitti. Dokuz yıl burada şeyhine hizmet edip seyrü sülûkünü tamamlayan Niyâzî, 1066'da (1656) halife tayin edilmesinin ardından Uşak, Çal ve Kütahya'da irşad faaliyetinde bulundu. İstanbul'da başlayıp yayılan Kadızâdeliler hareketinin etkisiyle aleyhinde bazı dedikodular çıkınca 1072 (1661) yılı başlarında bölgeden ayrılarak birkaç müridiyle birlikte Bursa'ya yerleşti. Bu yıllarda Hacı Mustafa adlı müridinin kız kardeşiyle evlendi. Fâtıma ve Çelebi Ali adlı iki çocuğu dünyaya geldi. Kadızâdeliler zihniyetini sürdüren vâiz Vanî Mehmed Efendi'nin IV. Mehmed'le yakınlık kurarak ülkede semâ, zikir ve devranı yasaklattığı 1077 (1666) yılından sonra da faaliyetlerini sürdüren Niyâzî-i Mısrî, vaazlarında bu yasağa sebep olan Vanî Mehmed Efendi ile onun temsil ettiği zihniyeti sürekli eleştirdi. Mensuplarının giderek artıp zikir yaptıkları caminin yetersiz kalması üzerine Abdal Çelebi adlı bir hayır sever tarafından Ulucami civarında bir dergâh inşa edildi (1080/1669) (Erdoğan, 1998: 58-60; Aşkar, 2007: 166-167; Lowry, 2011: 65-67; Meral, 2012: 3-4; Ateş, 2014: 9-12/38-39).

Âlemin nakşını hep hayal gördüm,

Ol hayal içre bir cemal gördüm,

Heme âlem çü mazhar-i Hak'tır,

Anın için kamu kemal gördüm (Mavaidu'l-İrfân, 2014: 36/46).

Niyâzi'nin Bursa'da iken Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın davetine uyarak IV. Mehmed'in ikamet ettiği Edirne'ye gittiği, itibar ve hürmet gördüğü ve dönüştürme İstanbul'a uğradığı söylenmektedir. Hangi tarihte gerçekleştiği belirtilmeyen bu ziyaretin ardından 1083'te (1672-73) bir defa daha Edirne'ye davet edildiği kaydedilmektedir (Ateş, 2014: 10). Kendisi de aynı yıl Edirne'ye davet edildiğini, devlet adamlarıyla görüşüğünü, sağlam delillerle görüşlerini savunup kabul ettirdiğini söyler, ancak orada ne kadar kaldığından ve daha önceki ziyaretinden bahsetmez. Onun Edirne'ye muhtemelen ilk defa bu tarihte gittiği söylenebilir. Niyâzi, bu ziyareti sırasında vaaz ettiği sırada söylediklerinden dolayı, daha sonra kendisine intisap edip halifesi olan Sadr-ı Âli çavuşlarından Azbî Baba nezâretinde Rodos'a sürgün edildi ve adanın kalesinde bir hücreye kapatıldı. Dokuz ay sonra Bursa'ya dönmesine izin verildi. Niyâzi hapse giriş tarihini 13 Cemâziyelâhir 1085 (14 Eylül 1674) olarak kaydeder. Kaynaklarda vaaz sırasında cifre dayalı bazı bilgilerden bahsetmesi yüzünden sürgüne gönderildiği söyleniyorsa da sürgünün asıl sebebi devlet adamlarına yönelttiği eleştiriler olmalıdır. Niyâzi, yaklaşık bir buçuk yıl kadar süren bir dönemin ardından Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya göre cezbe galebesiyle şeriatın zâhirine aykırı bazı sözleri sebebiyle Bursa kadısı Ak Mehmed Efendi'nin şikâyeti üzerine bu defa Limni adasına sürgün edildi. On beş yıla yakın sürgün hayatı yaşadıkdan sonra II. Ahmed'in fermanıyla istediği yere gitmesine izin verilince tekrar Bursa'ya döndü (1103/1692). Ertesi yıl ordunun Avusturya seferine çıkacağı sırada 200 müridiyle birlikte sefere katılmak için hazırlıklara başladığı öğrenilince kendisine Bursa'dan ayrılmayıp hayır dua ile meşgul olması için bir hatt-ı hümayun gönderildi. Ancak o, padişaha bir mektup yazarak bu isteğini kabul edemeyeceğini bildirdi. Niyâzi'nin Tekfurdağı (Tekirdağ) yakınlarına kadar geldiğini öğrenen II. Ahmed, Silâhşor Beşir Ağa ile birlikte kendisine hediye olarak bir araba ve dervişlere dağıtılmak üzere önemli miktarda para gönderip, kendisini Tekfurdağı'nda karşılamasını istedi. Fakat o bunları şiddetle reddetti. Edirne'ye ulaşmasının engellenmesi için gönderilen Mirâhur Dilâver Ağa da Niyâzi'yi ikna edemedi. Bu arada Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa, Niyâzi'nin Edirne'ye gelmesi halinde sözlerinin halk ve ordu üzerinde etkili olacağını ve büyük bir fitne kopacağını ileri sürerek padişahı etkiledi. Niyâzi'nin müridleriyle birlikte öğle namazından önce Selimiye Camii'ne geldiğini duyan halk camiyi doldurdu (26 Şevval 1104 / 30 Haziran 1693). Sadrazam, şeyh sürgün edilmezse büyük bir kargaşa çıkacağını söyleyerek padişahı tekrar uyardı. Bunun üzerine Kaymakam Vezir Osman Paşa ile yeniçeri ağası Abdullah Ağa, padişah tarafından

davet edildiğini belirterek Niyâzî'yi camiden dışarı çıkarıp Limni'ye sürgün edildiğini kendisine tebliğ ettiler. Otuz kadar müridiyle birlikte tekrar Limni'ye gönderilen Niyâzî-i Mısri ertesini yıl burada vefat etti (20 Receb 1105 / 16 Mart 1694). Kabri üzerine yaptırılan türbesi Sultan Abdülmecid zamanında onarılmıştır (Aşkar, 2007: 167; Meral, 2012: 4-11; Ateş, 2014: 9-10/38-39).

2. Niyâzî-i Mısri'nin Tasavvufi Görüşleri

Dünyâdan ve ukbâdan geçen âşıklar için önemli hedef vuslat olunca, vuslata kapı aralayan ölüm de onlar için düğün-bayramdır. Âşığa ölüm o kadar yakındır ki teni kabir, ayağı lahit, gönlü tabut, canı ölüdür (Eğri, 2014: 224). Âşık her an ölümler iç içe yaşamaktadır. Mısri'nin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında ki şiddetli sevgi ve bağlılığında, Hz. Hasan'ın dünyadan vazgeçip halifelik makamından tek taraflı ferâgat etmesini, Hz. Hüseyin'in ise dünya içindekilerin bütününden vazgeçerek, şahadeti tercih etmesini bir neden olarak görmek mümkündür. Onun şu sözleri, ölüm ve eziyete ne kadar da hazırlıklı olduğunu göstermektedir: "Mü'min dünya evinden çıktığı zaman anası, babası, çocukları, kardeşleri, dostları onun ayrılışına ağlarlar. Oysa onlar ağlarken, mü'min dünyadan çıkışına sevinir. Ölüm onlar için en korkulu ve acı bir şeydir. Ama ölümü tadan mü'min için ölüm, Yusuf Peygamber'in zindandan çıkması kadar sevinçli bir olaydır. Nasıl ki Yusuf zindana köle olarak girip, sultan olarak çıkmışsa, mü'min de dünyaya âşık olarak girer, mâşûk olarak çıkar." (Eğri, 2014: 224-225; Ateş, 2014: 62-63).

Yıllarca sürgün hayatı yaşayan ve ancak bir Hakk erinin tahammül edebileceği kötülöklere maruz kalan Niyâzî-i Mısri, vahdet-i vücûd anlayışına uygun olarak, kâinatta mutlak anlamda kubh (çirkinlik) olmadığını ifade eder. Mısri, tüm insanlara Allah'ın nûruyla bakan kişinin, zulmette nûr, zehirde panzehir, düşmanlarda dost, kahrda lütuf, birbirine ve zıt ve çok çeşitli aynalarda bir cemâl göreceği görüşündedir. Allah neyi yaratmışsa "niçin"i ve "nasıl"ı olmaksızın mutlaka bir hayır murad etmiştir (Eğri, 2014: 225).

Niyâzî-i Mısri vahdet-i vücûd görüşünü benimseyen sûfilerdendir. Vahdet-i vücûdun temel ilkesi olan, "Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır" ve "Yaratıklara var demek mecazidir" düşüncesi onun tarafından benimsenmiştir. Niyâzî bu bağlamda eserlerinde varlık mertebeleri, vahdet-kesret ilişkileri, kesretin vahdetten çıkması, kesrette vahdet, vahdette kesret, kenz-i mahfi gibi kavramlara; deniz-dalga ilişkisi gibi vahdet-i vücûdun Allah-âlem ilişkisini anlatmak için kullandığı benzetmelere ya da bütün fiillerin gerçek fâilinin Allah olduğu ana fikrine sık sık temas eder. Vahdet-i vücûdun en önemli konularından biri olan insan, insanın varlıktaki yeri ve özellikleriyle aşk, seyrü sülûkün sonunu temsil eden hayret, tenzih-teşbih, celâl-cemâl gibi karşıt kavramlarla Allah'ın bilinmesi, hakikatin enfüsiliği, Hakk'ın her an zuhur etmesi ve nefsin bilinmesinin Allah'ı bilmekle ilgisi Mısri'nin asıl temalarını oluşturur. Niyâzî-i

Mısırî'ye göre insan âlemin ruhudur; insan, âlem ve Kur'an birbirinin aynasıdır. İnsan kemâle erdikçe mükemmel bir ayna haline gelir ve âlemdeki her şey o aynaya yansır. İnsan, ayna olarak âlemdeki her şeyin bilinme ilkesi ve aracı haline gelir. Mısırî bunu, "Büyük âlemde bulunan her şey küçük âlemde de bulunur. Çünkü âlem büyük olsa da insanın hakikatine benzer yaratılmıştır." şeklinde dile getirir. İnsan âlemdeki her şeyi kendinden öğrenir. Bunun en ileri aşaması insanın Hakk'ın bilinmesini sağlayan bir araç olmasıdır. Niyâzî'nin, "Hak yüzü insan yüzünden görünür, Zât-ı Rahmân şeklin insân eylemiş." mısrası vahdet-i vücûdu benimseyen sûfilerin, "Rahmân insanı kendi sûretinde yarattı." meâlindeki hadis-i şerife yükledikleri anlamın özeti sayılabilir. Mısırî; şeriat, tarikat ve hakikat ilişkisini ilk tasavvuf eserlerinde görülen bir yaklaşımla izah eder. Verdiği örneklerdeki ana fikir tederîcî bir süreçte insanın şeriattan tarikata, oradan da hakikate ermesinin zorunluluğudur. Bir ifadesinde şeriat, tarikat, hakikat arasındaki ilişkiyi ve süreci denizin adını duyan, uzaktan gören, yakından gören ve denize giren dört insan örneğiyle açıklar. Tasavvufu bâtını ilimle özdeşleştirir. Bazen Hızır-Mûsâ ilişkisine atıfla "ledün ilmi" ifadesini kullanır. Ona göre iki tür ilim vardır; birincisi zâhir ilmi, ikincisi bâtın ilmidir. Zâhir ilmi cehaleti ortadan kaldırırsa bile kibir, kin ve haset gibi duyguları ortadan kaldıramaz aksine bunların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bâtın ilmi ise bu duyguları yok eder. Böylece tasavvufu bir sayılabilecek bâtın ilminin asıl amacı şeriatin ilke ve öğretileriyle ahlâkî olgunlaştırmak olan bir ilme dönüşür. "Bu tabiat zulmetinden bulmak istersen halâs; Gel riyâzetle erit bu cism ü cânî çün râsâs" diyen Mısırî, zâhirî fıkıh karşısında tasavvufun en yaygın tanımı olan bâtını fıkıh anlayışını kabul etmektedir. Niyâzî-i Mısırî'ye göre bu iki ilim birbirini tamamlayan iki şeydir ve özellikle bâtın ilmi sahipleri kesinlikle şeriat ilmini inkâr etmemiştir. Bu konuda yaptığı atıflar veya "Şeriatlı hakikat oldu ilhâd." ve "Şeriatın sözleri hakikatsiz bilinmez. Hakikatin sırları tarikatsiz bulunmaz." gibi mısralar onun şeriata bağlılığını gösterir. Şeriat-hakikat ilişkisini sûfilerin "fark" ve "cem" terimleriyle açıklarken de benzer görüşleri tekrarlar. İnsan, cem halinde Hak ile bir olduğunu düşünürken beşerî varlığı ile O'ndan ayrı olduğunu hatırlamalıdır (Kara, 1994: 27; Demirli, 2007: 169).

İbnü'l-Arabî'den itibaren ilâhî isimler konusu tasavvufun ana konusu haline gelmiş, Tanrı hakkındaki bilginin ilkelerinin ilâhî isimler olduğu kabul edilmiştir. Mısırî'nin de bu fikirde olduğu anlaşılmaktadır. Böylece onun tasavvuf anlayışının, ilk dönemde yazılan tasavvufî eserlerdeki şeriat-hakikat ilişkisi görüşleriyle İbnü'l-Arabî sonrası tasavvufunun yöneldiği metafizik tasavvuru içerdiği söylenebilir. Mısırî'nin eserlerinde sıkça geçen bir konu da ihlâstır. İhlâs, ilk dönemlerden itibaren tasavvufun en önemli konusu olmakla birlikte özellikle Melâmîler çabalarını bütünüyle ihlâsa ayırmışlardı ve ihlâsı aramak Melâmîliğin ayrırcı özelliği haline gelmişti. Şiirlerinde ihlâs bağlamında sûfilere, din âlimlerine ve zâhidlere yönelik eleştirel tavır onun bu Melâmî tavrı sürdürdüğünü göstermektedir. Mısırî'ye göre müşşid bul-

mak seyrü sülûk yapacak bir mürid için zorunludur. Bu görüşünü büyük cihad-küçük cihad karşıtlığı ile açıklar: Küçük cihad düşmanla savaşmak, büyük cihad nefisle mücadele etmektir. Büyük cihadda da bir mürşid zorunludur. Mürid şeyhine tam bir teslimiyetle bağlanmalı ve onu incitmemelidir. Mısırî müridlere şeyh karşısında, deniz karşısındaki nehir gibi olmayı tavsiye eder. Bunun zıddı ise deniz içindeki taşlar gibi olmaktır (Kara, 1994: 27; Demirli, 2007: 169).

Vahdetnâme adlı risâlesi, Niyâzî-i Mısırî'nin “vahdet-i vücûd” anlayışının en belirgin ifadelerinin yer aldığı eserlerindedir. Niyâzî-i Mısırî'ye göre; “Bilmek, birliğe ulaşmaktır. Birliğe ulaşmak da kişinin kendisini zât ve sıfat fiilleriyle fani görmesidir. Hatta tüm varlığın Hakk'ın vücûdu olduğunu idrak etmesi, varlığın Hakk'la mâmur olduğunu bilmesidir. Benlikten geçmek bundan ibarettir. Böyle olunca, o kimse her nereye baksa Hakk'ı görür ve kendisinde de Hakk'tan başka bir şey görmez. Nitekim Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur: *Her ne yöne dönerseniz dönün, orada Allah'ın vechinden başka bir şey göremezsiniz.*”² Allah, *Benden başkasını gönüllerinizden çıkarım.* buyurdu (Meral, 2015: 2). Bu ise, “Zâhirde ve bâtında, gizli ve âşikâr, Hakk'tan başka kimse yoktur.” mânâsına gelir. Ey cihânın cânı, senden gayrı kim vardır? Bilinmelidir ki Cenâb-ı Hakk, zâhirde ve bâtında, gizlide ve âşikârda olan her şeyi Kur'ân-ı Azîm'inde zikretmiştir. Fakat aklı kıt olanlar bunu idrak edemezler. “Allah'ın yaş ve kuru ne varsa hepsi bu Kitâb içindedir.”³ buyurması bu manadadır. “İki cihanda gizli ve âşikâr, O'ndan başkası yoktur.” dediğine, “Evvel, âhir, zâhir ve Bâtın O'dur.”⁴ ayeti delildir. *Evvel* ile *Âhir*'in iki kadîm sıfat oldukları düşünülürse, bütün âlemler yaratılmadan önce, O vardı. *Evvel* olması budur. Bütün âlemlerin yok olmasından sonra da O vardır. *Âhir* olması da budur. Zâhir olması ise cihân ve cihânın aynı olan insan cisimidir. *Bâtın* olmasına nişân da candır ki görülmez ve tüm canlılar onunla diridir (Meral, 2015: 2-3).

Batûnunun beyânı nûr-i cândır,

Zuhûrundan nişân mülk-i cihândır.

Ey cihânın cânı, nefis ile ruh birdir fakat iç içe geçmişlerdir. Nefis cân, ruh ise zâttır. Nefis ve ruh birbirilerinden ayrı mahiyetlere bürünmüşlerdir. Ona insan ve sıfatları denir. Cenâb-ı Hakk, bir Hadis-i Kutsîde Rasûlullah'a: “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” şeklinde; bir âyette ise “Yerin ve göklerin mülkü Allah içindir.”⁵ şeklinde buyurmuştur. Hadis-i Kutsîde, yerin ve göklerin Hazreti Muhammed için yaratıldığı, âyette ise Allah için olduğu buyurulmaktadır. Demek ki Hakikat-i Muhammediyye, Allah'tır. Allah da senin özündür (Meral, 2015: 3).

Kendi nûr-i pertevinden Zü'l-celâl,

Kıldı Ahmed nûrunu bedr-i kemâl.

Mısri, insanların zihninde oluşabilecek; “Mü’min münâfiğa birbirine bu kadar zıt ve aykırı amelleri yaptırın sebep nedir?” sorusuna da cevap vermektedir: “İyi toprak, kötü tohumu ıslah eder. İki üç devrede onu iyi yapar. Kötü toprak da iki üç devrede iyi tohumu bozar. Sözleri dinlemede de insan kalbi öyledir (Ateş, 2014: 59). Mü’minin kalbi tıpkı iyi toprak misali, kötüyü iyiye dönüştürme yeteneğine sahiptir. Münafığın kalbi ise iyiyi kötüye çevirir. Demek oluyor ki insanları iyi veya kötü yapan, kalplerindeki imân cevheridir. İyilik ve kötülük, hemen bir anda gerçekleşmez. Özellikle iyiliğin gerçekleşmesi için sabra ve zamana ihtiyaç vardır. İmân, insanı iç dünyasındaki değişim ve dönüşümlerle, zaman içerisinde sultan yapar. Tohumları zayi etmemek ve tohumsuz kalmamak için imân cevherine sahip çıkmak gerekmektedir” (Eğri, 2014: 230-231). Nitekim Yüce Allah buyurmuştur: *Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara işittirirdi. Onlara işittirseydi bile elbette yüz çevirir, döner giderlerdi.*⁶ Ama bunların hepsinde hüküm, yine Hak Teâlâ’nın hükmüdür. *İnsanların hepsi mevlâ sayılır, çünkü onlar, Allah’ın kazasına göre bir fiil icra ediyorlardır.* (Ateş, 2014: 59).

Su ve balçık sûretinde senden gayrı âşikâr kimdir,

Can ve gönül halvetinde denden gayrı nihân kimdir.

Niyâzî-i Mısri, iyilik ve kötülüğün nasıl seçildiğini, davranışların kuvveden fiile, hayalden gerçeğe nasıl yansıtıldığını açıkladıktan sonra, seçimleri yapan iradeyi etkileyen birbirinden farklı, birbirine muhalif güçleri de söylemektedir. Yukarıda ki bilgilerin devamında şu bilgileri verir (Eğri, 2014: 231): “Görme ve işitme yoluyla bilgilerin vücut şehirlerine girişlerde mü’minle münâfık arasında bir fark yoktur. Fakat gelen sermayeyi alıp eyleme dönüştürme bakımından ikisi arasında çok fark vardır. Mü’min, kulak ve göz yoluyla gelenlerden Allah indinde hayırlı olanlarını alır, iyi yapar, iyi konuşur. Bir iyiliği bin, hattâ daha çok yapar. Mü’min, *Her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dânenin durumu gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir.*⁷ Münafık ise kulak ve göz yoluyla gelen kabilelerden, Allah katında kötü olanları alır, şer yapar, şer konuşur. Hattâ o, mü’minin aksine, bir şerri bin ve daha fazla yapar. O, birçok dal veren, her dalında birçok diken bulunan kötü bir dâne gibidir.”

Niyâzî-i Mısri’ye göre; bütün bu sıfatlarıyla Allah’ı tanıyan ârif-i billah ve muvahhid (tevhid birliğini keşfetmiş) bir mü’min güneşe benzer. Nasıl ki güneş yöneldiği yeri karanlık görmüyor, bütün eşyanın nurdan ibaret olduğunu düşünüyorsa, mü’min de kendi irfânının gereği *Her şey hamd ile Allah’ı tesbih ediyor*⁸ halde müşahede eder. Hâlbuki eşyanın bir kısmında cehâlet, küfür ve isyân zulmeti (karanlığı) bulunmaktadır. Fakat mü’minin bakışının nuru, bütün eşyayı kaplar. O, hepsinde sadece nûr görür. Bütün insanlara karşı iyi zan besler. Mısri’ye göre; bu sıfat bir insana ancak kemâle erıştiren bir mü’min-i kâmilin terbiyesi altında iç temizlik sayesinde mümkün olur (Eğri, 2014: 234-235; Ateş, 2014: 19).

3. Niyâzî-i Mısri'nin Ehl-i Beyt Anlayışı

Veli arif olan lütfe sevinmez, kahra da incinmezmiş.

Uşak'ta Ümmî Sinan ile karşılaşınca kadar birçok sufiden istifade eden Mısri, burada "mürşid arama" işine son verip gönlünü bütünüyle ona teslim etti. Nakşî bir babanın oğlu olan, Kadiri bir mutasavvıfıdan istifade eden nihayet Halvetî Mehmed Efendi ile sohbet eden ve Ümm-i Sinan'da karar kılan bu şair sufünün, kabiliyetlerini geliştirebilecek bir şahsiyetler zinciri bulabildiği söylenebilir (Kara, 1994: 17-19). Hazret, bu duygularını da şiirlerinde şöyle ifade etmektedir:

*Dil ahvâlin ârif bilir,
Âşık hâli ma'ruf olur,
Bu dil lutfâ cevân olur,
Geh Halvetî geh Celvetî,
Geh Kâdirî derler bana
Âşıkın Hak'dır nasîri,
Oldum dervişler hakîri,
Mısri Hakk'ın dil-esîri,
Geh Halvetî geh Celvetî,
Geh Kâdirî derler bana (Tatçı, 2015: 537).*

*Ümmî Sinan'ın hâk-i pâyine,
Sürmeye yüzüm sultana geldim,
Yaremi bildim yârimden imiş,
Bunda Niyâzî Lokman'e geldim (Kara, 1994: 18).*

Malatya'da başlayıp hayatının son dönemine kadar gerek kendisini irşâd edenler gerekse Mısri'nin irşâd ettikleri Halvetisi, Mevlevisi, Bektaşisi tümünün ortak noktaları engin bir Hz. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin sevgisi yani Ehl-i Beyt sevgisidir. Merdiven Köy Şahkulu dergâhı postnişini Azbi Efendi, Mısri'den feyz alanların başında gelmektedir. On sekiz sene gibi uzun bir süre Mısri'ye hizmet ettikten sonra dünyadaki birkaç büyük Bektaşî dergâhından biri olan Merdiven Köy Şahkulu Dergâhına postnişinlik (şeyhlik) yapmıştır (Kara, 1994: 19/27-37).

*Vahdet-i Vücut Risalesi'*nde Mısri tarikat silsilesini birçok tarikatlarda olduğu gibi Hz. Ali'ye bağlar. Risale'de başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i Beyt imamlarından, onların gördüğü zulümden ve onlara zulmedenlerden bahsedilir (Memişoğlu, 2003:

54-57). Hazreti Mısır'ı ye tahammül ötesi eziyetlere katlanma gücü veren örnek kişi, uğruna canını ve malını feda ettiği Hz. Hüseyin olmuştur. Niyâzi-i Mısırî'nin gerçek bir Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt muhibbi olduğunu söylemek mümkündür (Eğri, 2014: 228). Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkındaki düşüncelerinden dolayı yirmi yıl sürgün hayatı yaşamaya katlanması ve *Risâle-i Hasaneyn*, *Risâle-i Nokta* ve *Risâle-i Nefise* gibi eserleri kaleme alması (Aşkar, 1998: 168-170), Hz. Peygamber'i rüyasında Muharrem ayında görmesi (Ateş, 2014: 42), onun Ehl-i Beyt'inin ilim, fazilet ve himmetlerinden büyük ölçüde yararlandığını, onlara samimiyetle bağlı olduğunu göstermektedir.⁹ Niyâzi-i Mısırî'nin Ehl-i Beyt'e olan bağlılığı onu seven ve yolundan gidenleri de etkilemiştir. Limni'li Halveti şeyhi Abdî-i Siyâhi ona yapılan eziyetleri, Yezid'in Ehl-i Beyt'e yaptıklarına benzetmektedir. Nitekim Abdî-i Siyâhi'ye göre Mısırî Hazretlerine yapılan bunca eziyetin tek sebebi; "Benim evladımı seven beni sever." diyen Hazret-i Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine ve özellikle de Hazret-i Hüseyin'e aşırı bir muhabbet göstermesidir. Abdî-i Siyâhi, Hazretin Limni'deki dervişlerinin; "Biz iki defa Kerbelâ yaşadık. Biri Acem diyarında, diğeri ise Rûm diyarında Limni'de Mısırî ile" dediklerini anlatmaktadır (Eğri, 2014: 228; Tatçı, 2014: 57).

Onun için erenlerin serveri, şehitlerin serdârı Hz. Hüseyin, terazinin bir kefesinde, tasavvuf ve velâyet yolu terazinin diğer kefesindedir. Ehl-i Beyt sevgisi olmadan, Şah-ı Velâyet'in evladına sevgi beslenmeden Hakk'a kavuşmak olmaz (Eğri, 2014: 229). *Şifa-i Şerif*'te şu Hadis kaydedilmiştir: "Muhammed'in âlini (evlâdını) tanımak, Cehennemde kurtulmadır. Muhammed Evlâdını sevmek, Sırat (köprüsün) den geçmeğe ruhsattır. Âl-i Muhammed'e dostluk, azaptan güvencedir." (Ateş, 2014: 122). Peygamber Aleyhisselâm buyurmuştur ki: "Kim bana kavuşmak ve kıyamet gününde kendisine şefaât elimi uzatmamı isterse, Ehl-i Beyt'ime salât etsin, onları sevindirsin." (Ateş, 2014: 127).

Hazret, Limni'ye sürgüne gönderilirken, "delidir" diye ayağına takılan demir zincirler (bukağı), Hazretin hizmetinde bulunan Melek Mehmet Ağa tarafından çıkarılmak istendiğinde, buna karşı çıkarak şöyle söylemiştir: "Demirleri vermem. Bu fakire lâzımdır. Yarın rûz-ı mahşerde Hazret-i Rasûlullah'ın huzûruna bu demir ile çıkayım ve zalimler ile ayağımdaki bu demir ile yüzleşeyim. Evlad-ı Rasûl'ü sevdim ve yoluna cân u başımı kurban eyledim diye fakiri bu azâba giriftâr eylediler." (Eğri, 2014: 228-229; Tatçı, 2014: 46).

Hz. Hüseyin şöyle diyordu: "Cömert olan efendi olur, cimri olan zelil olur. Kardeşine bir hayır yapmakta acele eden, yarın Rabbine geldiği zaman o yaptığı hayrı orada bulur." Hz. Hüseyin, Hicri altmış bir senesi Muharrem'in onuncu gününde elli altı yaşında olduğu halde şehid edildi. Şahadetinden önce onu günlerce bağı yanık, susuz bıraktılar. Kendisine içi su dolu testiler gösteriyorlar, fakat bir damla su vermiyorlardı. Onlara diyordu ki: "Eğer ciğerimi soğutacak bir içim su vermezseniz,

dedeme sizi şikâyet edeceğim.” Dinlemediler. Hasan-ı Basrî Hazretleri der ki: “Valla-hi eğer Hüseyin’i öldürenlerle veya onun katline razı olanlarla beraber bulunsaydım, Resulullah’a karşı utancım dan ve onun bana kızgınlıkla bakacağından korktuğum için Cennete girmezdim.” (Ateş, 2014: 116).

İrfân Sofraları’nın altmış ikinci sofrası, Muhammed Evlâdını sevenin üstün-lüğü ve Muhammed Aleyhisselâm’ın evlâdına buğzedenin ziyanda olduğu hakkın-dadır. *Mecalisü’z-Zühri*’de şöyle deniliyor: Allah’ın, “De ki: Bu tebligat karşılığında sizden bir ücret istemiyorum. Ancak yakınlarıma muhabbet istiyorum.”¹⁰ sözünde geçen *kurbâ* kelimesi, karabet (yakınlık) manasına masdardır. Rivayet ediliyor ki: Bu âyet nazil olduğu zaman: “Senin yakının kimdir ki muhabbeti bize farz oldu yâ Resulullâh?” dediler. Buyur du ki: “Ali-Fatimetuz-Zehra ve evlatlarıdır.” *Keşşef*’ta Re-sulullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur deniliyor: “Muhammed’in Ehl-i Beyt’ine muhab-bet üzerine ölen, şehittir. Dikkat edin, Âl-i Muhammed’e sevgi üzerinde öleni, önce ölüm meleği, sonra Münker ve Nekir Cennetle müjdeler. Dikkat edin, Ehl-i Beyt’e muhabbet üzerinde ölen, gelin kocasının evine teslim edildiği gibi Cennete teslim edilir. Dikkat edin, Âl-i Muhammed’e muhabbet sebat üzere ölen kimse, imanı garantili bir mü’min olarak ölür. Âl-i Muhammed’e muhabbet üzere ölen kimsenin kabrinden Cennete iki pencere açılır. Muhakkak Âl-i Muhammed’e muhabbet üzere ölen kimsenin, Allah kabrini rahmet meleklerinin ziyaretgâhı yapar. Muhakkak Âl-i Muhammed’e muhabbet üzere ölen, sünnet ve cemâat üzere ölür. Kim Âl-i Muham-med’e buğz üzere ölürse, kıyamet gününde iki gözü arasına ‘Allah’ın rahmetinden umutsuzdur” cümlesi yazılı olarak haşır olunur. Âl-i Muhammed’e buğz üzere ölen, kâfir olarak ölür. Dikkat edin, Âl-i Muhammed’e buğz üzere ölen, Cennetin kokusu-nu koklayamaz.” (Ateş, 2014: 121).

“Kim bir iyilik ederse, onun iyiliğini arttırırız.”¹¹ Süddî’den rivayet edildiğine göre bu âyette geçen hasene (iyilik) Allah’ın Resulünün Ehl-i Beyt’ine muhabbetidir. Bu âyet, Ebu Bekir es-Siddik (r.a.)ın Ehl-i Beyt’i çok sevmesi hakkında nazil olmuş-tur. Zahir olan genel iyiliktir. Hangi iyilik olursa olsun. Ama şu var ki “Yakınlarına sevgiden” sonra zikredilmesi, bu sevginin, âyetin işaret ettiği iyilik olduğu düşünce-sini güçlendirir. Diğer iyilikler, buna tabî’dir. “Allah tevbe edeni affeder. İtaat edene şekûr’dur.” Sevap verir, nimet ve keremini arttırır. Kurtubî ve başkaları Süddî’nin: “Allah bağışlayıcıdır, şekûr’dur.” âyeti hakkında şöyle dediğini naklederler: “Yani Âl-i Muhammed’in günahlarını bağışlayıcıdır. Onların iyiliklerine teşekkür edicidir.” Sa’lebî de: “Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden kötülüğü gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”¹² âyetindeki Ehl-i Beyt ile bütün Haşimoğullarının kastedildiğine kanidir. Resul-i Ekrem de: “Yıldızlar gök ehlinin güvencesidir. Ehl-i Beyt’im, ümmetimin güvencesidir.” demiştir. Savaik sahibi bu hususta şöyle demiştir: “Cenabı Hak dün-yayı Resulullah için yaratmıştır. Dünyanın devamını Resulullah’ın devamına ve Ehl-i Beyt’inin devamına bağlı kılmıştır. Çünkü onlar, Fahr-i Razi’nin zikrettiği hususlarda

onunla eşittirler. Ve çünkü Peygamber Aleyhisselâm: “Allah’ım, onlar bendendir, ben onlardanım demiştir.” Ve çünkü onlar, Hz. Peygamber’in bir parçası olan Hz. Fatıma’dan doğmaları sebebiyle Resulullah’ın bir parçasıdır (Ateş, 2014: 123-124).

Niyâzî-i Mısırî, *Risâle-i Haseneyn* adlı eserinde Hz. Muhammed [sav.] Efendimizin, “Onlar, cennet çocuklarının efendisi (seyyidi)dirler.” dediği (Ünlü, 2008: 120) Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur (Meral, 2012: 38-39/41): “Öyle bir tohumdur ki onlar, dedelerinin hâtemiyetine hâlel getirmezler, bilakis onu teyid ederler. Allah’ın da buyurduğu gibi: Onların İncil’deki vasıfları şöyle bir ekin gibidir ki filizini çıkardı, onu güçlendirdi, kalınlaştı, derken gövdesinin üstüne dikildi, ekincilerin hoşuna gider, onlara karşı kâfirleri de öfkelen-dirir bir duruma geldi. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vadetmiştir”¹³. Kur’an’ın bu vaadi bunlar hakkında sâbittir. İdrak sahiplerinin de gayet iyi bildiği gibi. Demek olur ki İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin’in risâletlerini inkâr edersen, rahmân rahîmi besmele-i şerîfeden çıkarmış olursun. Bunu üçü nasıl bir ise, besmele-i şerîfe nasıl çokluk ve ortaklık getirmiyorlar ise İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin’de dedelerinin hâtemiyetine ortaklık ve çokluk getirmezler. Nitekim “De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahmân diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız en güzel isimler O’nundur.” Aynı şekilde “Hangisiyle çağırırsanız”, Muhammed - Hasan ve Hüseyin’de böyledir. *Bismillah* Muhammed’dir, *er-Rahmân* - *er-Rahîm*’de Hasan ve Hüseyin’dir.

Resul-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “Aranızda Ehl-i Beyt’im, Nuh’un gemisine benzer. Binen kurtulur.” (Müslim’in rivayetide; geri kalan boğulur) bir rivayette “helâk olur” cümlesi de vardır. Bu Hâdisin manası şudûr: “Onları seven, onlara hürmet ve tazim gösteren, onların âlimlerinin gösterdiği yolda giden kimse, muhalefet etme karanlığından kurtulur. Bundan geri kalan, küfür denizinde boğulur, azgınlıkta helâk olur.”¹⁴ Yine bu hususta Hz. Resul Aleyhisselâm’ın: “Allah’ın üç hürmeti (saygınlığı) vardır: Allah, bunlara özen gösterenin dinini, dünyasını korur. Bunlara özen göstermeyen kimsenin Allah ne dünyasını, ne âhîretini korur; İslam’a hürmet, bana hürmet ve benim rahmime (soyuma) hürmet.” dediği rivayet edilir (Ateş, 2014: 124-125). Peygamber Aleyhisselâm buyurmuştur ki: “Kim bana kavuşmak ve kıyamet gününde kendisine şefaât elimi uzatmamı isterse, Ehl-i Beyt’ime salât etsin, onları sevindirsin.” (Ateş, 2014: 127).

Niyâzî-i Mısırî, *Hızırnâme* (2008: 48-51) adlı eserde Hakk’a olan teslim-i rızalığını şöyle açıklamaktadır: “Aşk ateşinde pişmeyen, dergâh-ı Hakk’a ulaşmayan, seyrinde hâtıra düşmeyen, ak pınardan su içmeyen kul değildir. Sultânıma el verip etek tutmayan, evliyânın sırrına yetmeyen, Şâh aşkına tel atmayan, kul değildir. Tâlibin aslı koyundur, koyunun aslı Hakk’a boyundur. Birlik meydânına varınca günahının odunu söyündür. Teslim olup yata, Rızâ ehli hakkını tuta...”

Sonuç

Sonuç olarak, asıl adı Muhammed (Mehmed) olan Mısırî'nin “Niyâzî-i” mahlasını almasının gerek tasavvuf ve gerekse Alevi-Bektaşî inanç pratikleri açısından öneminin olduğunu belirtmek gerekiyor. Çünkü “niyâz” genelde cemlerde, inanç uluları anıldığı zaman yapılan bir davranıştır ve inanç ulularına sevgi ve saygının en büyük nişanlarındandır.

Niyâzî-i Mısırî Hazretleri; Ehl-i Beyt aşkı ve sevgisi uğruna ayağına takılan bukağı ile sürgün yemiş, çile çekmiş, aşağılanmış; ama eza ve cefa gördükçe yücelmiş ve ‘Velilik’ mertebesine ulaşmış bir “Ehl-i Beyt Şehidi”dir. Tıpkı İmam Azam Hazretleri gibi. O İslam’ın pak ve katıksız yorumu olarak gördüğü Ehl-i Beyt’in İslam anlayışını benimsemiş ve çektiği çileleri (İmam Hüseyin’in çektiği acılar karşısında) küçük görerek maneviyatından asla taviz vermemiştir. Zamanın Kadızâdelileri tarafından ortaya atılan görüşlere karşı çıkması ve Kur’an-ı Kerim’de ki ayetlere getirdiği yorumlarla bugün bile tartışılabilen Mısırî Hazretleri, tasavvuf deryasının en özel incilerinden biri olsa gerek. Zâhirilikten Bâtıniliğe geçiş açısından da tüm tasavvuf ehli arasında “âriflik makamı”nın en önde gelen isimlerindedir. Mısırî Hazretleri, yaşamı boyunca üretken bir kalem olmayı başarmış ve İslam dünyası tarihine pek çok eser armağan etmiştir. Bıraktığı başlıca eserlere: *Risaletü’l-Tevhid*, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Sûre-i Yusuf Tefsiri*, *Şerh-i Nutk-ı Yunus Emre*, *Risale-i Eşrât-ı Saat*, *Tahir-nâme*, *Fatihâ Tefsiri* ve *Sûre-i Nûr Tefsiri*’ni örnek gösterebiliriz. Ona göre iki tür ilim vardır; birincisi zâhir ilmi, ikincisi bâtın ilmidir. Zâhir ilmi cehaleti ortadan kaldırırsa bile kibir, kin ve haset gibi duyguları ortadan kaldıramaz, aksine bunların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bâtın ilmi ise bu duyguları yok eder. Böylece tasavvufla bir sayılabilecek bâtın ilminin asıl amacı şeriatın ilke ve öğretileriyle ahlâkî olgunlaştırmak olan bir ilme dönüşür. Mısırî’ye göre mürşid bulmak seyrü sülûk yapacak bir mürid için zorunludur. Bu görüşünü büyük cihad küçük cihad karşıtlığı ile açıklar: “Küçük cihad düşmanla savaşmak, büyük cihad da nefisle mücadele etmektir. Büyük cihadda da bir mürşid zorunludur. Mürid şeyhine tam bir teslimiyetle bağlanmalı ve onu incitmemelidir.” Bu açıdan Niyâzî-i Mısırî, Hacı Bektaş-ı Veli Hazretlerinin *Makâlat*’ında sistemleştirdiği “4 kapı 40 makam”ı da aşamalarıyla içselleştirmiş bir mutasavvıf olma özelliği taşımaktadır. Niyâzî-i Mısırî Hazretleri, Alevi-Bektaşî irfânını, *İrfân Sofraları* adlı eseri başta olmak üzere diğer eserleri aracılığıyla da gönülleri mize sermektedir.

Çalışmamızda: Geride bıraktığı 76 yıllık ömründe; manevî deryaları aşabilmiş, halden hale geçip pişebilmiş bir tasavvuf bilgesi ve Ehl-i Beyt aşığı olan Niyâzî-i Mısırî'nin tasavvufî görüşlerine ve Ehl-i Beyt’e karşı duyduğu derin muhabbetten damlaları siz araştırmacıların eleştirilerine sunmaya çalıştık. Şüphesiz ki Niyâzî-i Mısırî gibi bir mutasavvıfın görüşlerini, bir makaleyle sınırlamanın güçlüğüne yaşa-

diğimizi da ayrıca ifade etmek isteriz. Yine hatırlatmak isteriz ki: “Hata ve noksanlıklar biz kulların; ‘kusursuzluk’ ise sadece ve sadece Hazreti Hakk’ın payındadır.”

Sonnotlar

- ¹ Araştırmacı Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divânı* adlı eserinin ilgili bölümünde çeşitli kaynaklardan derlediği bilgiler ölçüsünde Niyâzî-i Mısırî Hazretlerinin hayatıyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “Halveti tarikatının Niyâziyye veya Mısriyye kolunun kurucusu, büyük bir mutasavvıf ve şeyh, Yunus yolunun güçlü takipçisi, çoşkun ve cezbeli bir sûfi şair olan Niyâzî-i Mısırî, Genç Osman’ın tahta çıktığı yıl, 12 rebîülevvel 1027/8 Şubat 1618 Cuma gecesi Malatya’da doğmuştur. Doğumuyla ilgili olarak kendi el yazısıyla yazdığı “hatıratı”nda “fakir 1027 yılında dünyaya gelmişim” diyerek doğum yılını açıkça belirttiği gibi, Kadr Süresi’nden bazı âyetlerin rakam değerini hesaplarken de 1027’de kendi fecrinin doğduğunu Arapça ifade eder. Doğum konusunda bir yazma divanın başında Pazartesi doğmuş olduğuna dair bir kayıt da bulunmaktadır. Malatya’da doğduğu kesin olmakla beraber Malatya’nın neresinde hangi köy veya kasabasında doğduğu tartışmalıdır. *Mevâdü’l-İrfân* adlı kendi eseri, *menâkıbnâmeleri*, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, *Vekâyiü’l-Fuzula*, *Vefeyât*, *Sefine-i Evliya*, *Tomâr-ı Turuk* ve *Sicill-i Osmânî*’de köy veya kasabasından bahsedilmeyerek doğrudan Malatya’da doğduğu söylenirken; *Safâyî* ve *Sâlim* tezkirelerinde ve *Kamûsu’l-Âlam*’da Soğanlı Köyünden olduğu açıkça belirtilir.” (Erdoğan, 1998: 53-54).
- ² Bakara Suresi 115. Ayet. Tamamı: “Doğu da batı da yalnız Allah’ındır! O halde, nereye dönerseniz orada Allah’ın yüzü vardır. Allah **Vâsi**’dir, varlığı sürekli genişletip büyütür; **Alim**’dir, her şeyi en iyi bilendir.” (Öztürk, 2013: 30).
- ³ En’âm Suresi 59. Ayet. Tamamı: “Gaybın anahtarları O’nun yanındadır; onları O’ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde olanı da bilir. O’nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. Toprağın karanlıklarındaki bir dâne, yaş ve kuru her şey apaçık bir kitabın içindedir.” (Öztürk, 2013: 128).
- ⁴ Hadîd Suresi 3. Ayet. Tamamı: “**Evvel**”dir O, başlangıcı yoktur; **Âhir**’dir O, sonu yoktur; **Zâhir**’dir O, her şeyde belirir; **Bâtın**’dır O, gözlerden gizlenmiştir. Her şeyi hakkıyla bilen **Alim**’dir O!” (Öztürk, 2013: 497).
- ⁵ Mâide Suresi 17. Ayet ve Fetih Suresi 14. Ayet.
- ⁶ Enfal Suresi 23. Ayet.
- ⁷ Bakara Suresi 261. Ayet. Tamamı: “Mallarını Allah yolunda infak edip harcayanların durumu, yerden, her başağında yüz dâne bulunan yedi başak çıkarmış bir dâneye benzer. Ve Allah, dilediği kişi için daha da arttırır. **Allah Vâsi**’dir, yaratışını ve yarattıklarını genişletir; **Alim**’dir, her şeyi en iyi biçimde bilir.” (Öztürk, 2013: 53).
- ⁸ İsrâ Suresi 44. Ayet. Tamamı: “Yedi gök, yer küre ve bunların içindekiler O’nu tespih ederler. Hiçbir şey yoktur ki, O’nu överek tespih etmesin; fakat siz onların tespihlerini fark edemezsiniz. O **Halim**’dir; **Gafûr**’dur.” (Öztürk, 2013: 260).
- ⁹ Hazret-i Pir Niyâzî-i Mısri, takdir-i Hüda 6 Muharrem’de Hakk’a yürümüştür (Tatçı, 2014: 53).
- ¹⁰ Şura Suresi 23. Ayet. Tamamı: “Allah’ın, iman edip barışa/hayra yönelik işler yapanlara müjdelediği, işte budur! De ki, “Ben, buna karşılık sizden, yakın akrabamı / Ehlibeytimi sevmeniz dışında bir ücret istemiyorum.” Kim bir iyilik/güzellik üretirse onun için, o ürettiğine bir güzellik daha ekleriz.

Çünkü **Allah Gafûr**'dur, çok affeder; **Şekûr**'dur, iyiliğe karşılık verir/teşekkür eder." (Öztürk, 2013: 443).

¹¹ Şura Suresi 23. Ayet.

¹² Ahzab Suresi 33. Ayet. Tamamı: "Evlerinizde de vakarlı oturun! İlk Cahiliye teşhirciliği gibi kendinizi teşhir etmeyin! Namazı/duayı yerine getirin, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin! **Allah** sizden kiri/lekeyi gidermek istiyor ey **Ehlibeyt**, sizi tam bir biçimde temizlemek istiyor." (Öztürk, 2013: 384).

¹³ Fetih Suresi 29. Ayet. Tamamı: "Muhammed, Allah'ın resulüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çok çetin, kendi aralarında çok sevecendirler/çok merhametlidirler. Sen onları rükû eder, secdeye kapanır halde görürsün. Allah'tan bir lütuf ve hoşnutlu ister dururlar. Görünüşlerine gelince, yüzlerinde secde eseri/izi vardır. Bu onların Tevrat'taki nitelikleri. İncil'deki nitelikleri de şöyle: Tıpkı bir ekin ki filizini çıkarmış, o filizi kuvvetlendirmiş. Filiz kalınlaştı, gövdesi üzerine dikildi. Bu ekin, bazı ziraatçıları imrendirir/hayran bırakır; tohumunu toprakla henüz örtmüş çiftçileri ise o ziraatçıları yüzünden öfkelendirir. Allah onlardan iman edip barişe/hayra yönelik işler yapanlara bir başışlanma ve büyük bir ödül vaat etmiştir." (Öztürk, 2013: 471-472).

¹⁴ Alevilere göre Müslümanlar Hz. Muhammed'den sonra 73 fırkaya ayrılacaklardır. Ehl-i Beyt'in, On İki İmamlar'ın yolundan gidenler Fırkayı Naciye veya Güruh-u Naci (kurtarılmış insanlar) olarak adlandırılırlar. Hz. Muhammed, Hz. Ali, Ehl-i Beyt, On İki İmamlar ve onları sevenlerin tümü, Güruh-u Naci kavramının kapsamında görülürler. Demek ki Ehl-i Beyt sevgisi Aleviliğin esasını oluşturur. Tevellâ ve teberra anlayışı da bu sevgiden kaynaklanır. Tevellâ, Ehl-i Beyt'i, On İki İmamlar'ı, On Dört Masumlar'ı, On Yedi Kemerbestler'i ve onların yolundan gidenleri ve sevenleri sevmek, teberra ise onları sevmeyenleri sevmemektir (Yaman, 2012: 223). Tevellâ: Âl-i Aba'nın velayetini tanımak, onları sevmek, onlardan medet ve şefaât istemek, onları dost bilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevellâ; birisini davet etmek, sevmek manasına gelen Arapça tevellî'nin Farsça kullanılır tarzıdır. Teberra: Emevilerin ikinci hükümdarı Yezid ile onun neslinden gelenleri ve taraftarlarını sevmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça aslı teberrü olup, beri olmak, sevmeyip yüz çevirmek, uzaklaşmak demektir. Safiyye, hassaten Bektâşiler, Hazret-i Ali ile evlatlarını sevmek yerinde kullanılan "tevellâ" ile "teberra"ya çok ehemmiyet verirler (Eröz, 2014: 43).

Kaynakça

- ALTINOK, B.Y. (2001). "Ehl-i Beyt ve Türkler". Gazi Üniversitesi *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Ankara: S.18, ss. 205-213.
- ALTINOK, (Hazl.) B.Y. (2008). *Hızırnâme*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AŞKAR, M. (1998). *Niyâzî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AŞKAR, M. (2007). "Niyâzî-i Mısri". *TDVİA*. Cilt 33, ss. 166-169. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ATEŞ, (Hazl.) S. (2014). *Mevâidu'l-İrfân ve Avâidu'l-İhsan: İrfân Sofraları*. Malatya: İnönü Üniversitesi Niyâzî-i Mısri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- CANPOLAT, C. (2012). *Osmanlı Belgelerinde Aleviler Hakkında İdam ve Sürgün Fermanları*. İstanbul: Markiz Yayınları.

- CANATAN, K. (2012). “Türkiye’nin İsim Haritasının Temeli Olarak Ehl-i Beyt Sevgisi”. Gazi Üniversitesi *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Ankara: S.62, ss. 213-236.
- ÇAVUŞOĞLU, S. (2001). “Kâdızadeliler”. *TDVİA*. Cilt 24, ss. 100-102. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÇETİNKAYA, N. (2004). *Kızılbaş Türkler*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- DOĞAN, E. ve ÇELİK, H. (2014). “Alevi Sünni Bütünleşmesinin Önündeki Engeller: Tarihsel Yanlış Algılamalar”. Hitit Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Çorum: Yıl 7, Sayı 1, ss. 121-138.
- DEMİRLİ, E. (2007). “Niyâzî-i Mısri”. *TDVİA*. Cilt 33, s. 169. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- EĞRİ, O. (2014). *İlimden İrfâna Nehirden Ummâna Alevilik Bektaşılık*. İstanbul: Şah-ı Merdan Yayınları.
- ERÖZ, M. (2014). *Türkiye’de Alevilik Bektaşılık*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- ERDOĞAN, K. (1998). *Niyâzî-i Mısri Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARA, M. (1994). *Niyâzî-i Mısri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- LOWRY, W.H. (2011). *Historical Vestiges of Niyâzî Mısri’s Presence on the Island of Limnos (Niyâzî Mısri’nin Limnos Adası’nda Bulunan Tarihi İzleri)*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- MEMİŞOĞLU, E. (2003). *Ehl-i Beyt Aşk ve Niyâzî-i Mısri*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- MERAL, (Habl.) A. (2012). *Risâle-i Haseneyn (Hazret-i Pîr Muhammed Niyâzî-i Mısri)*. İstanbul: Revak Kitabevi.
- MERAL, (Habl.) A. (2015). *Vahdetnâme (Hazret-i Pîr Muhammed Niyâzî-i Mısri)*. İstanbul: Revak Kitabevi.
- ÖZ, B. (1995). *Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. N. (2013). *Kur’an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- SELMAN, (Habl.) A.M. ve SÜMBÜL, A. (2011). *Mısri Niyâzî Divânı*. İstanbul: Şemseddin Yeşil Kitabevi.
- TANRIKORUR, Ş.B. (2004). “Mevleviyye”. *TDVİA*. Cilt 29, ss. 468-475. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TATCI, (Habl.) M. (2011). *Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hudâ: Niyâzî-i Mısri*. İstanbul: H Yayınları.
- TATCI, (Habl.) M. (2014). *Limnili Şeyh Abdî-i Siyâhî: Limni’de Sürgün Bir Veli (Niyâzî-i Mısri’nin Hatıraları)*. İstanbul: H Yayınları.
- TATCI, (Habl.) M. ve ÖZAY, İ. (2014). *Niyâzî-i Mısri Divânı Şerhi*. İstanbul: H Yayınları.
- TATCI, (Habl.) M. (2015). *Niyâzî-i Mısri Halveti: Divân-ı İllâhiyât*. İstanbul: H Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNLÜ, İ. (2008). *Ehli Beyt Ocağı Alevilik*. İstanbul: Bilge Matbaacılık.
- YAMAN, A. (2012). *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.